

Komentar in karta: 3/62 SLA V275(b).01 'železna os'

Januška Gostenčnik

1. Gradivo

Prvotno vprašanje V275 *os* iz Ramovševe vprašalnice je bilo v prenovljeni vprašalnici razdeljeno na dve podvprašanji, tj. na a) *lesena os* in b) *železna os*. Gradivo, zbrano pred letom 1963, ožjega pomena leksemov (večinoma) ne pojasnjuje. V ta komentar so zato vključeni le tisti odgovori, kjer je izrecno navedeno, da ima izraz pomen 'železna os'.

Za pomen 'železna os', knj. *želézna ós* (é; ô), so v narečjih najpogostejša poimenovanja *aks* in *aksa* oz. *železna aksa* ter *os*. Pogostejša poimenovanja so še *nared*, *podvoz*, *štanga* in *svora*.

Ponekod je v gradivu zapisano, da tam »vozov nimajo« (T065) ali da »izraza ne poznajo« (T061).

2. Morfološka analiza

os < **os-b* 'os'

železna os < **želéz-ɓn-a-j-a os-b* ← **želéz-ɓn-ɓ* (← **želéz-o* 'železo') + **os-b*

osovina < **os-ov-in-a*

podvoz < **podɓ-voz-ɓ* / **podɓ-voz-ɓ* ← **podɓ* 'pod' + **voz-ɓ* 'voz' (← **vez-ti* 'peljati')

železna podvoz < **želéz-ɓn-a-j-a podɓ-voz-ɓ* ← **želéz-ɓn-ɓ* + **podɓ-voz-ɓ*

nared < **na-rɛd-ɓ* / **na-rɛd-ɓ* ← **na-rɛd-i-ti* ← **na-* 'na' + **rɛd-i-ti* 'rediti' (← **rɛd-ɓ* 'delo, dejanje')

železna nared < **želéz-ɓn-a-j-a na-rɛd-ɓ* ← **želéz-ɓn-ɓ* + **na-rɛd-ɓ*

svora < **sɓ(n)-vor-a* ← **sɓ(n)-ver-ti* 'speti' ← **sɓ(n)-* 'skupaj, z' + **ver-ti* **vɓr-ɔ* 'zaticati, vtikati', 'zapirati' (*V* ≥ 0 v T100, T101)

iglica < **jɓg-ɓl-ic-a* ← **jɓg-ɓl-a* 'igla'

aksa < *(*aks*)-*a* ← nem. *Achse* 'os, prema'

železna aksa < **želéz-ɓn-a-j-a (aks)-a* ← **želéz-ɓn-ɓ* + *(*aks*)-*a*

aks < *(*aks*)-*ɓ* ← nem. *Achse* 'os, prema'

železen aks < **želéz-ɓn-ɓ (aks)-ɓ* ← **želéz-ɓn-ɓ* + *(*aks*)-*ɓ*

aks železen < *(*aks*)-*ɓ želéz-ɓn-ɓ* ← *(*aks*)-*ɓ* + **želéz-ɓn-ɓ*

železna aks < **želéz-ɓn-a-j-a (aks)-ɓ* ← **želéz-ɓn-ɓ* + *(*aks*)-*ɓ*

štanga < *(*štang*)-*a* ← nem. *Stange* 'drog'

vela < *(*vel*)-*a* ← nem. *Welle* 'gred'

špica < **st_ɔp-ic-a* 'napera, prečka, palica' / < *(*špic*)-a ← nem. *Spitze* 'konica'
pukša < *(*pukš*)-a ← bav. stvnem. *puhsa* 'škatlica, doza, šatulja, votel valj' / nem. *Büchse* 'škatlica, skrinjica iz pušpanovega lesa' (po bav. nem. prehodu *b- > p-*)
rajda < *(*rajd*)-a ← kor. nem. *Reide* 'ovinek, zavoj'
tajselj < *(*tajsĭ*)-b ← bav. nem. *Deichsel* 'oje, ojnica'
aha, nejasno, morda povezano z *aksa*

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *aha* v T030, *rajda* v T087, *špica* v T185, *iglica* v T192, *pukša* v T278 in *tajselj* v T279.

Kot enkratna besedna zveza s *podvoz* je kartiran leksem *železna podvoz* v T184.

Kot enkratna besedna zveza z *nared* je kartiran leksem *železna nared* v T404.

Kot opis je kartirana elipsa *železna* v T380.

Kot tretji odgovor v posamezni točki je z znakom za komentar kartiran leksem *os* v T187.

Kot besedna zveza *želez- aks-* so kartirani leksemi z jedrom *aks* in ujemalnim pridevniškim prilastkom *železen* oz. *železna* levo ali desno od jedra besedne zveze. S simbolom za »ni poimenovanja« sta kartirana odgovora v T061 in T065.

4. Uporabljena dodatna literatura

/

5. Primerjaj

SLA: V275.01 *os* (3/60), V275(a).01 *lesena os* (3/61); OLA: 818; ALE: /; SDLA-SI: 435; ALI: 3600 *os*; ASLEF: 3251 *os*; HJA: 976; LinGeH: 472; ÚMNYA: /

6. Etnološka osvetlitev

Železna os je prečno v podvozje vgrajena naprava voza, ročnega vozička ali samokolnice, ki povezuje in nosi dve kolesi ali le eno kolo. Železne osi so se v gospodarsko in kmetijsko razvitih območjih začele pojavljati v začetku 20. stoletja, bolj pogosto po 1. svetovni vojni pod vplivom tehnično izpopolnjenih vojaških priklopnih vozil, na splošno pa ob koncu 50. letih 20. stoletja, ko so lesene vozove vse pogosteje nadomeščali vozovi s kovinskimi platišči, ležaji, gumijastimi pnevmatikami in železnimi osmi, kar je pripeljalo do hitrega razvoja različnih priklopnih vozov – prikolic in njim podobnih priklopnikov.

Vozovi z železnimi osmi in platišči z gumijastimi pnevmatikami so bili velika novost in hkrati prestižna oprema predvsem premožnejših velikih kmetov, ki so ob koncu 50. let 20. stoletja zmogli preureditev lesenih vozov in nato še nakup povsem železnih vozov z gumijastimi kolesi. Preurejanje starih in nakup novih vozov sta ponekod sovpadla s pojavom strojne mehanizacije, saj leseni vozovi z lesenimi kolesi in železnimi obroči niso bili več primerni za vožnjo s traktorjem, ki je bila bistveno hitrejša kot z vprežnimi živalmi, hitrost prevoza pa je močno vplivala na delovno

učinkovitost kmečkih gospodarstev. S pojavom prvih vozov z železnimi osmi in gumijastimi kolesi se je povečalo tudi število asfaltiranih cest.

V 60. in predvsem 70. letih 20. stoletja so se nekateri mlajši zasebni kovači preusmerili v izdelavo povsem železnih vozov z železnimi osmi in pnevmatikami na kolesih. Kovač iz Gomilskega v Spodnji Savinjski dolini je takšen voz izdeloval mesec dni in večino dela je opravil sam. Sčasoma se je proizvodnje zelenih prikolic z železnimi osmi oprijelo tudi podjetje iz Šempetra in začelo proizvajati vse bolj priljubljene samonakladalke, tj. prikolice za samodejno nakladanje sena s pokošenega travnika. Te samonakladalke so bile sprva dvoosne in pripete na traktor, nato so se uveljavljale bolj uporabne velike dvoosne oz. štirikolesne samonakladalke z močnimi železnimi osmi, kar je kmetovalcem omogočilo bistveno hitrejše spravilo posušenega sena v domača skladišča.

Prim.: Bogataj 1989; Bogataj 1992; Makarovič 1965/1966; Novak 1960; SEL 2004; Sitar 1995; Stanonik 1987; VSL 1997–1998